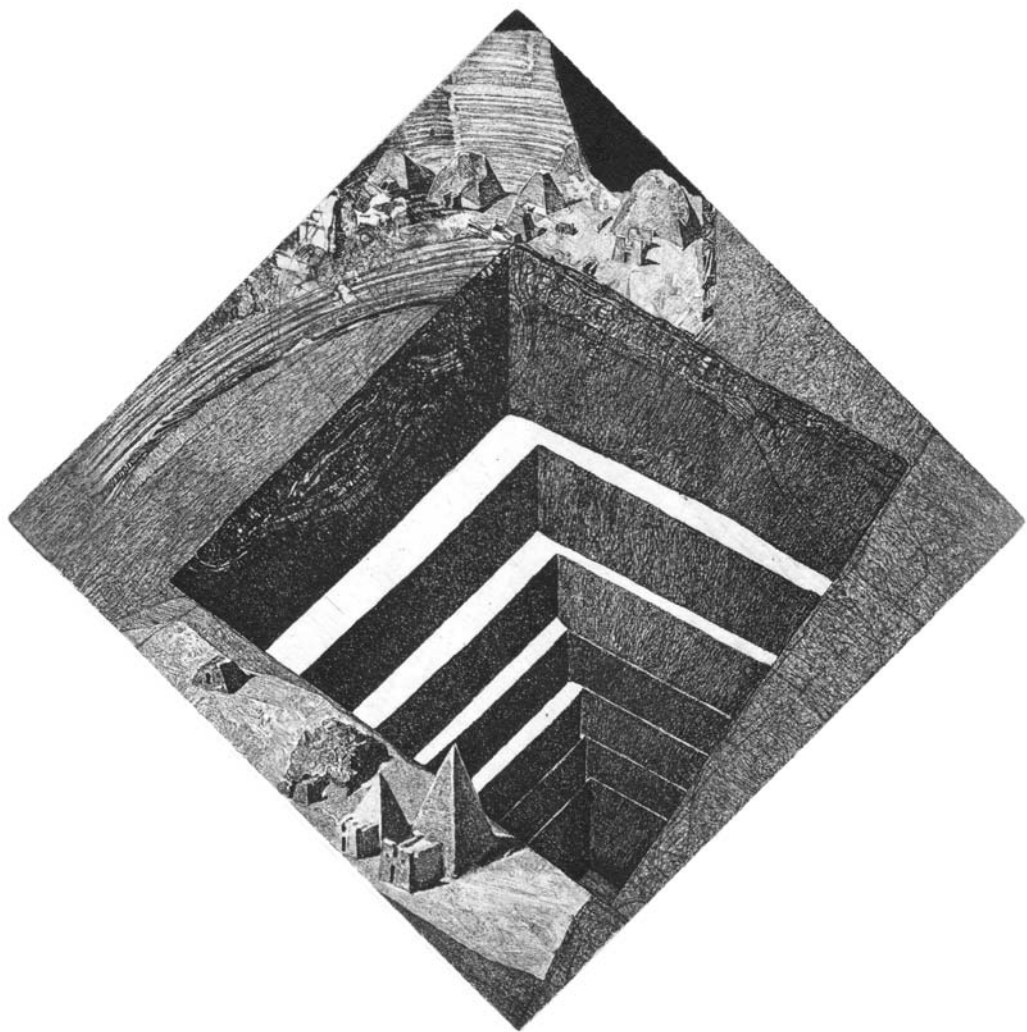

Андрэй
Павач

ЛЕГЕНДЫ
НЕСТАРОЙ
ГАРОДНІ

Гродна
«ЮрСаПрынт»
2018

Існуе легенда, быццам гарадзенскія гісторыкі пасля смерці ператвараюцца ў яшчарак на Старым замку...

Дакладней, гэтай легенды не было яшчэ хвіліну назад, але зараз яна ўжо існуе. Дарма што пра яе пакуль ведаем толькі мы з вамі. Ну і, магчыма, яшчаркі, але ж яны, мабыць, ад усяго будуць адмаўляцца! Як і некаторыя з гісторыкаў. Прынамсі, я знаёмы з адным прафесарам, які ўпэўнены, што памяць пра яго перажыве стагоддзі. А тут – яшчарка! Або – заяц. Апошні раз бачыў на Замкавай гары зайца, які там зазначаваў. А ёсць яшчэ кажаны, чмялі, коткі.

Дарэчы, цікава, што сярод парэшткаў костак розных жывёл, што адкапалі археолагі, былі нават шкілеты зуброў, сабак, дзікіх кабаноў, аднак – аніводнай коткі. Магчыма, што *сапраўдныя* гарадзенскія каты несмяротныя? Неяк давялося пачуць ад аднаго старога, што да першых Саветаў мясцовыя каты былі зусім іншыя – ладныя ды спрытныя, а пасля разам з бальшавікамі прыйшлі нейкія кудлатыя, дзікія, ды яшчэ і мышэй не ловяць...

А наогул гісторыкі і жывуць як яшчаркі, увесь час азіраючыся па старанах. Нешта шукаюць, кудысьці бягуць, спяшаюцца. Таму і легенд пра іх, напэўна, так няшмат. Адна з маіх любімых – пра археолага Міхася Ткачова, які падчас сяброўскага застолля падняў тост у гонар гарадзенскага кашталяна Давыда, пахаванага, маўляў, каля старажытнай Каложы. Магчыма, яму стала крыўдна, што ў Гародні ўсе забыліся на славу тага ваяра. Аднак словы паважанага прафесара ўспрынялі паважна, ды настолькі, што колькасць магіл адразу павялічылася. І сёння экскурсаводы з захапленнем распавядаюць пра тое, як цела князя ягоная дружина на шчытах прынесла з паходу ды пахавала ля сцен старой царквы побач з ягонымі жонкай ды дзецымі, забітымі раней крыжачкамі.

Ці гісторыя пра гісторыка, якога забыліся ў архіве і якому прыйшлося выбірацца праз балкон з другога паверха. Але тое, праўда, было не ў Гародні. У Гародні ж аднойчы паліцмайстар зрабіў ператрус на кватэры мясцовых архіварыусаў Чаховіча ды Пташынскага, дзе раптам адшукаў скрадзеныя архіўныя дакументы: копіі каралеўскіх прывілеяў часоў Станіслава Аўгуста, матэрыялы Літоўскай калегіі і Галоўнага трыбунала, загады мясцовай Казённай палаты. Навошта архіварыусам спатрэбіліся старажытныя паперы, можна толькі здагадацца.

Іншым разам гарадзенскі губернатар прызначыў настаўнікаў мясцовай гімназіі Класоўскага ды Кургановіча шукаць па мясцовых установах старажытныя манускрыпты. Больш за тое. Няшчасныя павінны былі штомесяц складаць справаздачу аб знойдзеных “дакументах ды хартыях”. Даследчыкі толькі прасілі вышэйшыя ўлады дачакацца “наступлення цяпла”, каб быць у стане выехаць з горада.

Адных гісторыкаў, як першага дырэктара гарадзенскага музея Юзафа Ядкоўскага, выганялі з горада за тое, што тыя не тое, не тады і не там знайшлі, іншых – звальнялі з працы за тое, што не там ды не тое надрукавалі. Наадварот, Іван Саланевіч, аўтар знакамітай кніжкі пра савецкія лагеры, узгадваў пазней, што ў ягоным жыцці былі два самыя радасныя дні: першы – калі ён кінуў гарадзенскую гімназію, дзе вучыўся, і тым самым вызваліўся ад “гімназічнай руціны”, ды другі – калі некалькі дзесяцігоддзяў пасля, уцякаючы з Савецкага Саюза, нелегальна перайшоў праз мяжу.

А вось яшчэ гісторыя пра таго ж Ядкоўскага, што прывёз у Гародню новага старасту на... гармаце. Падчас экскурсіі на Валынь у адным са старажытных замкаў Ядкоўскі знайшоў у замкавым парку сярод кустоў старыя закінутыя гарматы, якія ляжалі ў беспарадку. Адну з іх ён захацеў мець у сябе ў Гародні, у музеі. Таму ён звярнуўся з просьбай да мясцовага старасты Зыгмунта Рабакевіча, які хутка надаў справе пазітыўны ход. Лёсу было заўгодна, каб неўзабаве пасля гарматы ў Гародню прыбыў і сам Рабакевіч, гэтым разам у якасці прадзенскага старасты. Пры

першай сустрэчы з захавальнікам музея ён пажартаваў: “Зараз усе будуць казаць, што я прыехаў на гармаце”...

А можа, вы чулі пра гарадзенскага выкладчыка гісторыі Леона Бейнера, які пасля Другой сусветнай вайны з’ехаў у Польшчу, дзе праславіўся як аўтар гістарычных кніг пад псеўданімам Павел Ясяніца? Праўда, калі гісторык дазволіў сабе выступіць з крытыкай камуністычных улад, яго абвінавацілі ў сувязі з... польскімі жа спецслужбамі! Хутка пасля гэтага той, пакінуты амаль усімі, памірае. І толькі значна пазней, калі былі адкрыты сакрэтныя архівы, выявілася, што жонка пісьменніка ўвесь гэты час заставалася агентам службы бяспекі і сістэматычна пасылала “куды трэба” рапартажы пра свайго мужа. Яна нават напісала справаздачу з ягонага пахавання...

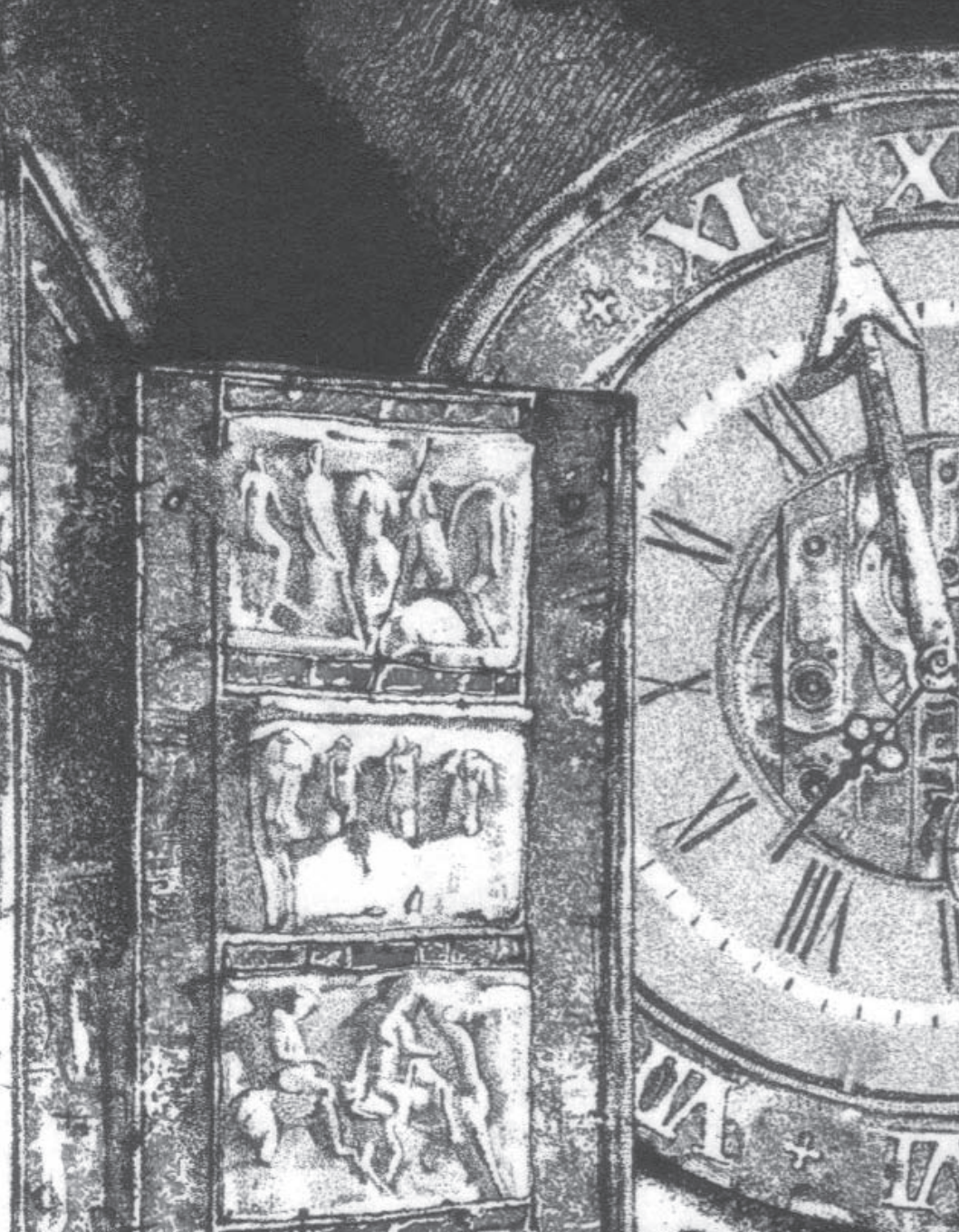
Што да гарадзенскіх гісторыкаў, дык тыя пэўна ператвараюцца ў яшчарак. Нават калі ім прыйшлося пры жыцці адсюль з’ехаць. Як Юзафу Ядкоўскаму. Ён дакладна вярнуўся ў любімы горад у нейкім новым абліччы.

А ці распавядаюць гісторыі самі яшчаркі са Старога замка – вось гэта пытанне. Сапраўды, калі вавельскі цмок можа ззяць агнём, чаму ягоныя далёкія кроўныя не ў стане заняцца нечым больш творчым ды натхняльным? Было б толькі каму слухаць іх гісторыі! Ці нават не так – легенды. Легенды не СТАРОЙ Гародні.

Чаму “не СТАРОЙ”?..

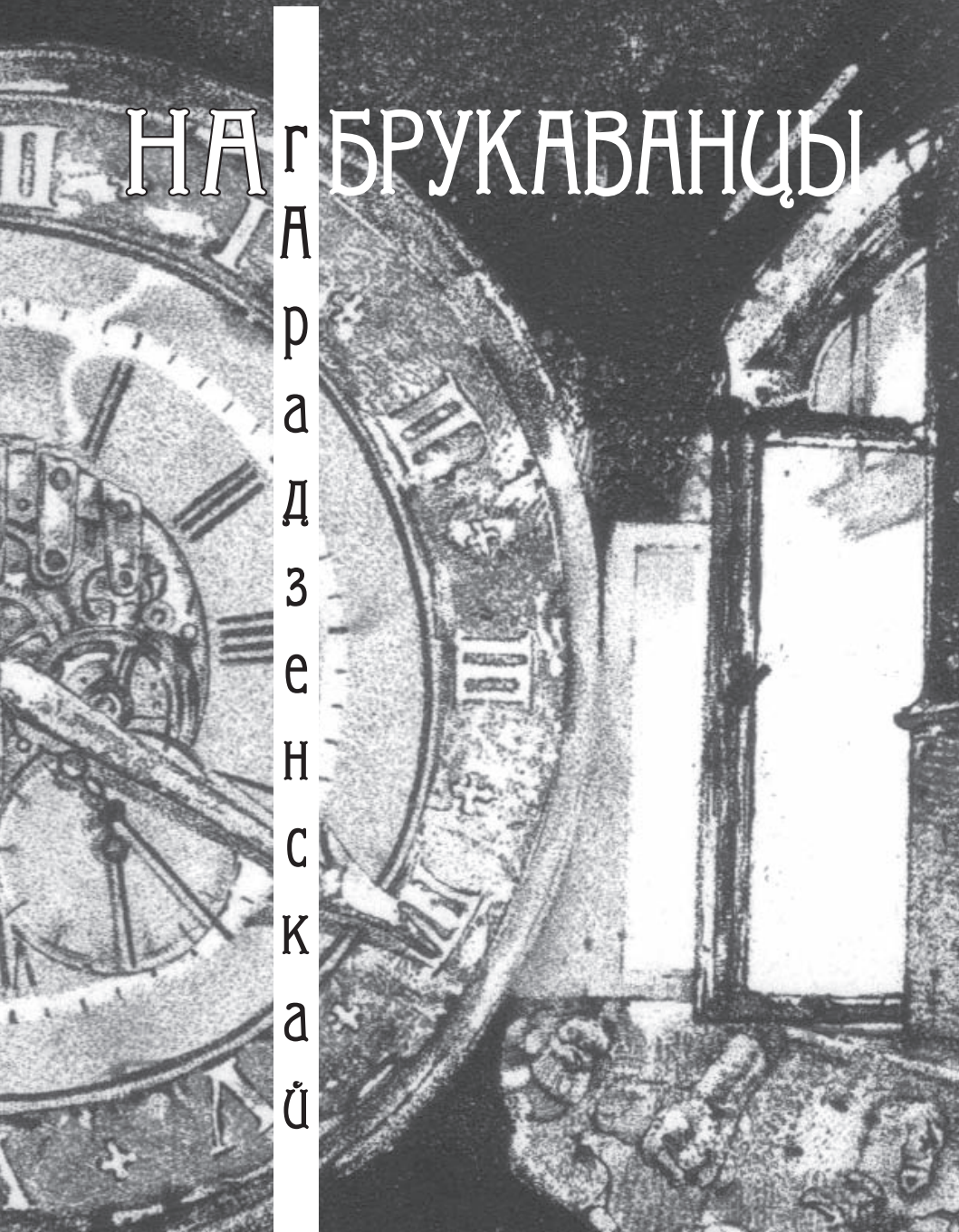
Бо пакуль не скончыўся аповед, мінулае ўвесь час вяртаецца да нас, змяняючы ўчора на сёння.

НА БРУКАВАНЦЫ

г
Д
р
а
д
з
е
н
с
к
а
ў

Нямая рака

Сённяшняя назва ракі Нёман сутучная са славянскім “нямы”, што магчыма патлумачыць як “ціхі, спакойны”. У той частцы, дзе Нёман працякаў па тэрыторыі Усходніх Прусаў, ён змяняў сваё імя на Мемель, што зноў жа азначала нямую, ціхую раку. Літоўскую ж назву Нямунас звычайна тлумачаць як “хатні”, “абжыты”. Польскі храніст Ян Длугаш пісаў пра Нёман: “Ен цячэ гэткім няроўным ды забытаным шляхам, што падарожнік, плывучы па ім цэлы дзень, прыстаўшы да берага, бярэ агонь з вогнішча, якое паліў мінулым вечарам...”. Праўда, некаторыя даследчыкі бачылі ў назве куды больш старажытныя, кельцкія карані і выводзілі яе ад слоў “неўтаймаваная” ды “жахлівая”. Ведаючы падманлівы нораў ракі, гэта не здзіўляе.

Кронан

Існуе і другое імя Нёмана – Кронан, пад якім яго ўзгадвалі яшчэ рымскія географы. Часцей за ўсё паходжанне самой назвы звязваюць са старажытнагрэчаскім тытанам Хронасам, бязлітасным сімвалам часу. Пад гэткай жа назвай Нёман упершыню трапіў на еўрапейскія мапы, паводле якіх ён выцякаў з легендарнага возера Кроне. Нічога дзіўнага, што слова “Кронан” вельмі спадабалася гарадзенскім гісторыкам, а з іх лёгкай рукі – і мясцовым бізнесоўцам, якія пачалі надаваць гучнае імя новапаўсталым рэстарэцыям ды гатэлям, не вельмі звважаючы на двухсэнсоўнасць гэткага сімвала.

Зялёная даліна

Гэткую назву даў аднаму з яроў побач з вусцем рэчкі Ласасянка геолог Готліб Берант яшчэ ў сярэдзіне XIX стагоддзя. Ён знайшоў там глаўканітавы пясок насычанага зялёнага колеру. Пра даліну, аднак, хутка забыліся, пакуль праз паўстагоддзя ў чарговы раз яе не “адшукалі” сябры мясцовага педагагічнага таварыства. Сюды пачалі рабіць турыстычныя экскурсіі, нават выдалі адмысловыя паштоўкі. А пазней... зноў “згубілі”. Канчаткова Зялёную даліну знішчылі ўжо пасля вайны, калі мясцовы пясок пайшоў на будаўнічыя патрэбы горада.

Крыжовая гара ды Крыжацкія могілкі

У Гародні ды яе наваколлі яшчэ не так даўно можна было сустрэць вялікую колькасць тапонімаў, якія па-свойму тлумачылі паходжанне таго ці іншага месца. Сапраўдная іх гісторыя забылася, тады як гэтыя назвы надавалі ім агульнаразумелы сэнс. Гэтак каля вёскі Ласосна была Крыжовая гара, а каля сённяшніх Лапенак – Крыжацкія могілкі. Побач з Грандзічамі мясціліся Шведскія акопы, а ў самым цэнтры горада – Курган. Сённяшняя вуліца Парыжскай камуны некалі так і называлася – дарога на Курган. Вось толькі чый гэта быў курган і дзе ён дакладна знаходзіўся, мы, мабыць, ужо і не даведаемся.

Імя храма

Звыклая для нас назва – Барыса-Глебская царква, Каложа ці Барыса-Глебская Каложская царква – з’яўляецца спалучэннем дзвюх зусім розных традыцый. З вялікай верагоднасцю можна сцвярджаць, што царква з самага пачатку была ўзведзена ў гонар старажытнарускіх святых Барыса ды Глеба. Самым незвычайным застаецца яе асабістае імя – Каложа, якое адрознівае храм ад усіх астатніх. Традыцыйна яго звязваюць з прадмесцем Пскова, што мела назву Каложа, адкуль у 1405 годзе князь Вітаўт быццам бы прывёў з паходу палонных ды пасяліў іх побач з гарадзенскай царквой. Калі верыць летапісу, палонных на той момант было ў некалькі разоў больш, чым саміх жыхароў Гродна, – каля 11 тысяч. Менавіта палонныя праваслаўныя калажане, жывучы на чужыне, і далі старому храму новае імя.

Нямецкі рынак

Сёння гэта заасфальтаваная аўтастаянка па вуліцы Дамініканскай. Гістарычная назва – Нямецкі – можа ўскосна сведчыць пра месца іншаземнай, нямецкай гандлёвай факторыі. Калісьці тое быў ці не самы стары гарадскі пляц, які сваімі пачаткамі сягаў яшчэ ў дамагдэбургскі перыяд гісторыі горада. І нават тады рынак у крыніцах адзначаны як “старадаўні”. У валочнай памеры Гародні гаворыцца аб тым, што сам рынак ужо прыйшоў у заняпад і тут “ніякага гандлю не бывае”. Пазней ён яшчэ некалькі разоў змяняў сваё імя: Шпітальная плошча, Казіны рынак, Рыбны рынак ці проста – Яткі. Менавіта пад гэтай апошняй назвай яго і захавала ў памяці міжваеннае пакаленне гарадзенцаў.

Малая Траецкая

Назва гэтай вуліцы, хутчэй за ўсе, была звязана з існаваўшым у раёне былога Нямецкага рынка касцёлам Св. Тройцы айцоў аўгустынцаў (згодна з іншымі даследчыкамі – царквы), а сама вуліца першапачаткова паўстала як сцежка, якая вяла ад Віленскага тракта да яўрэйскіх могілак. Па іроніі лёсу, з раёну вуліцы з гэткай хрысціянскай назвай выйшла не менш як дзясятка вядомых за межамі Гародні прадстаўнікоў іўдзейскай тэалогіі, аўтараў літаратуры на ідыш, яўрэйскіх палітычных і вайсковых дзеячаў першай трэці XX ст.

Ад Пярэселкі да Завяршчызны

Першае, з чым атаясамліваецца назва квартала Пярэселка, дык гэта “перасяліць”, у сэнсе – “перанесці”. Зусім верагодна, што колішняя вёска паўстала пасля таго, як сюды перасялілі жыхароў навакольных паселішчаў, што былі знішчаны падчас будоўлі фартоў гарадзенскай крэпасці. Праўда, раней у крыніцах сустракаецца “роў Перасоўка”, пра паходжанне назвы якога можна толькі здагадацца. Ужо сучасная традыцыя звязвае назву Пярэселка з палоннымі калажанамі, якіх быццам бы прывёў у Гародню князь Вітаўт ды пасяліў тут. А вось суседняя з ёй Завяршчызна бярэ назву ад прозвішча Заверскіх, гаспадароў былога маёнтка, а зусім не ад слова “завіраць”, як у тым перакананы мясцовыя жыхары, а яшчэ больш – іх суседзі.

Пілсуды ды Юзафы

Дзе-нідзе побач з горадам прытаіліся і перажылі савецкі час ідэалагічныя назвы яшчэ міжваеннай пары. Напрыклад, недалёка ад Ласасянкі стаіць па лесе некалькі хутароў, адзін з якіх мае назву Юзафова. Гэта была асада, месца, дзе пасяліліся прыехаўшыя з карэннай Польшчы асаднікі, і названая яна ў гонар маршала Юзафа Пілсудскага. А вось недалёкую асаду Пілсуды савецкія чыноўнікі “раскусілі”, і яе даўно няма. Дарэчы, назвы, звязаныя з Пілсудскім, можна сустрэць нават... у Бразіліі. Сярод джунгляў там ёсць вёсачка Ягода, названая ў гонар дачкі маршала. Там дасюль жывуць нашчадкі польскіх перасяленцаў.

Літоўскі ручай ды Татарскія могілкі

Рачулка, якая працякае праз Пярэселку, калісьці насліла імя Літоўскі ручай. Чаму ён быў “літоўскі”? Можна таму, што па той бок пачыналіся землі Літвы, а можна таму, што якраз тут і жылі старажытныя літвіны, – сказаць цяжка. Зараз свой пачатак ручай бярэ ў раёне праспекта Будаўнікоў і амаль палова яго цячэ праз калектар. Там жа, дзе ён упадае ў Нёман, на высокім пагорку мясціліся гэтак званыя Татарскія (інакш – Турэцкія) могілкі, пра якія крыніцы наогул маўчаць! Затое на мапах сярэдзіны XIX стагоддзя могілкі пазначаны як “грэка-расійскія”, то бок – уніяцкія. Тым не менш, мясцовая легенда сведчыць, быццам бы падчас будаўніцтва Новага моста экскаватары выкопвалі тут шкілеты людзей “на кукішках”, маўляў, пахаваных па мусульманскай традыцыі. Як бы там ні было, сёння ўжо амаль ніхто не ўзгадае колішняю назву ручая, а замест старых могілак даўным-даўно зроблены выгул для сабак.

Сабачая горка

Ёсць у Гародні і свая Сабачая горка, па-польску – Пся гурка. Што праўда, месціцца яна на другім канцы горада – побач з сённяшнім чыгуначным вакзалам. Існуе легенда, быццам бы тое было любімым месцам загадных паездак апошняга манарха Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага, дзе ён паляваў на фазанаў. А паколькі паляваў з сабакамі – таму і Сабачая горка. Адсюль, уласна, і пайшла яшчэ адна яе назва – Мысліўская (Паляўнічая) горка. Нават сёння вельмі лёгка ўявіць сабе выяву каралеўскага прывала ў акружэнні світы дзе-небудзь на вяршыні пагорка, пад соснамі, адкуль адкрываўся прыгожы від на ўвесь горад. Што праўда, менш рамантычная легенда сцвярджае, што тут хавалі парэшткі бадзяжных гарадскіх сабак, забітых сабакаловамі.

На Сабачай горцы ў часы Расійскай Імперыі мясціліся гарадскія агароды ды праходзілі вайсковыя вучэнні, тады як пазней польскія жаўнеры выкарыстоўвалі яе ў якасці лыжнага трампліна. Акрамя таго час ад часу на горцы выконваліся смяротныя прысуды над злачынцамі. Найбольш трагічнымі для Сабачай горкі, аднак, аказаліся падзеі Другой сусветнай. Восенню 1939 года менавіта тут савецкімі жаўнерамі былі расстраляны некалькі дзясяткаў гімназістаў – апошніх абаронцаў горада.

Складанасці з перакладам

Так ці інакш, Сабачая горка была месцам настолькі выдатным, што нават патрапіла на паштоўку з краявідамі Гародні. Ужо пазней, падчас Першай сусветнай вайны паштоўкі перавыдалі, але замест расійскіх на іх з’явіліся нямецкія надпісы. Гэткім чынам Мысліўская горка раптам ператварылася ў Gedankenberg – “Горку для роздуму”: нехта недарэчна пераклаў польскае “мыслівы” – “паляўнічы” як расейскае “мысль” – “думка”...

За Скідзельскай заставай

З гэтым месцам было звязана імя Міхала Валовіча – патрыёта, які палажыў сваё жыццё на алтар Радзімы. У 1833 годзе за ўдзел у паўстанні ён быў пакараны смерцю, а само пакаранне адбылося якраз за Скідзельскай заставаю...

Слімак

На тэрыторыі цяперашняга Цэнтральнага рынка, там, дзе сёння месціцца яго ніжняя частка, у міжваенны час знаходзіўся так званы Слімак (Slimak) – былы з’езд з вуліцы Ерусалімскай на вуліцу Падольную. Кажуць, што яшчэ раней тут былі гліняныя кар’еры. На Слімаку ў зямлянках жылі месцічы, якія не мелі ні іншага жылга, ні – працы. Цікава, што гэтая найбяднейшая частка Гродна праіснавала ажно да савецкага часу.

